

УДК 159.9-051:378

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ В МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Андриїчук І.П., к. психол. н.,
доцент кафедри практичної психології
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

У статті проаналізовано феномен професійної мотивації майбутніх психологів. Доведено, що професійна мотивація є внутрішнім рушійним чинником розвитку професіоналізму та особистості студента. Подано результати емпіричного дослідження. Розкрито зміст програми розвитку професійної мотивації в майбутніх психологів.

Ключові слова: мотив, мотиваційна сфера, професійна мотивація майбутніх психологів.

В статье проанализирован феномен профессиональной мотивации будущих психологов. Доказано, что профессиональная мотивация выступает внутренним движущим фактором развития профессионализма и личности студента. Представлены результаты эмпирического исследования. Раскрыто содержание программы профессиональной мотивации у будущих психологов.

Ключевые слова: мотив, мотивационная сфера, профессиональная мотивация будущих психологов.

Andriichuk I.P. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL MOTIVATION IN FUTURE PSYCHOLOGISTS

The article analyzes the phenomenon of professional motivation of future psychologists. It has been proved that professional motivation is an internal driving factor for the development of professionalism and personality of a student. The results of empirical research are represented. The contents of the program of professional motivation development for future psychologists are also revealed.

Key words: motive, motivational sphere, professional motivation of future psychologists.

Постановка проблеми. Розвиток України та її суспільної свідомості сьогодні прямо залежить від вмотивованих особистісно-зрілих фахівців своєї справи, одним із чинників становлення яких є освітній процес закладів вищої освіти. Особливу роль у трансформаціях у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства відіграють психологи, пріоритетним завданням у формуванні яких має бути активізація їхньої суб'єктної позиції, яка передбачає вмотивованість і здатність до саморозвитку [2]. Саме тому все більшу увагу як зарубіжних, так і вітчизняних науковців привертає проблема професійної мотивації як міри розвитку суб'єктності майбутніх психологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняттю мотивації присвячені праці вітчизняних і зарубіжних учених: А. Бандури, С. Занюка, С. Максименка, Г. Айзенка, В. Асеева, Д. Брауна, К. Левіна, Г. Мюрея, А. Реана, В. Століна, Х. Хекхаузена, Ф. Хоппе та інших. Серед вітчизняних дослідників професійну мотивацію вивчали Л. Карамушка, В. Семиченко, Е. Винославська, В. Сич, О. Гульбас, Ж. Вірна, Т. Панчук, О. Бондарчук, Н. Худякова, К.О. Кальницька й інші.

Ефективність професійної діяльності людини пов'язана як із її схильністю до професії, так і з розвитком специфічно-

го для кожної професії комплексу особистісних властивостей і стилю організації власного життя. У професіях, пов'язаних із взаємодією з людьми, особливої ваги набуває особистісний аспект підготовки фахівця. Це, як зазначають дослідники (Г. Абрамова, О. Бондаренко, Є. Клімов, В. Панок, Н. Пов'якель, М. Савчин, О. Саннікова, Н. Чепелева, Т. Шевченко та інші), особливо стосується діяльності психолога [7, с. 207].

Багато сучасних праць присвячено вивченню проблем мотиваційної сфери та закономірностей її формування в студентському віці. Серед них варто зазначити дисертаційні дослідження А. Бугріменко, В. Галузяка, І. Жадан, К. Кальницької, В. Клачко, І. Красноголової, А. Плюща, Л. Шумакової та інших. Незважаючи на велику зацікавленість проблемами мотивації навчально-професійної діяльності студентів протягом декількох десятиліть, вона не втратила своєї актуальності й у сучасний період.

Дослідження мотивації є однією з фундаментальних проблем як вітчизняної, так і зарубіжної психології. Її значення для розроблення сучасної психології пов'язане з аналізом джерел активності людини, що стимулюють сили її діяльності, поведінки. Складність і багатоаспектність

проблеми мотивації зумовлює різноманітність підходів до розуміння її сутності, природи, структури, а також до методів її вивчення.

Вітчизні та зарубіжні автори досить широко розглядають мотиваційну сферу людини, визначаючи її однією із центральних проблем психології особистості й діяльності. І вони не перебільшують, адже з розвитком психології як науки, потребами практики (складністю та неоднозначністю мотивів) цікавість до цієї проблематики стрімко зростає (Л. Божович, В. Вілюнас, Л. Виготський, Д. Узнадзе, О. Орлов та інші).

Незважаючи на значну кількість проведених фундаментальних досліджень, теоретичної визначеності й однозначності поглядів на феномен мотивації й досі не існує. І проблема тут криється не стільки в слабкості власне психологічної науки, скільки передусім у багатоаспектності самого цього поняття та в суперечливості наявних підходів до цієї проблеми.

Принциповою для дослідження є позиція, що розглядає мотивацію як багаторівневу систему, в якій мотиви перебувають на різних рівнях усвідомлення – від глибоко усвідомлених (але, як показує практика, здебільшого знаних) до мимовільних, неусвідомлених (які в більшості є реально діючими). Саме тому ми хотіли б з акцентувати увагу на вивченні особливостей мотивації майбутніх психологів загалом і професійної мотивації зокрема.

Постановка завдання. Мета статті – теоретично й емпірично обґрунтувати психологічні особливості розвитку професійної мотивації майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У мотивації учіння студента, на відміну від школяра, поєднуються пізнавальні та професійні мотиви. А. Бугріменко вважає, що професійна й пізнавальна мотивація «є взаємодоповнюючими компонентами й утворюють свого роду синергію. У деякі моменти ці складники можуть переходити один в один та утворювати єдину професійно-пізнавальну мотивацію» [3, с. 8].

Через те що навчальна діяльність студента є професійно спрямованою, тобто навчально-професійною, удосконалення професійних мотивів самоосвіти та самовиховання створює умови для розкриття можливостей особистості студента, його професійного зростання. Психологічною умовою успішності професійної підготовки студентів є формування інтересу до обраного фаху, стійкої навчальної мотивації [5].

Щодо навчальної діяльності студентів, то під професійною мотивацією розуміється

сукупність чинників і процесів, які, відбиваючись у свідомості, спонукають і спрямовують особу до вивчення майбутньої професійної діяльності. Професійна мотивація виступає як внутрішній рушійний чинник розвитку професіоналізму та особистості людини [6].

С. Єрохін, Ю. Нікітін, І. Нікітіна стверджують, що професійну мотивацію можна звести до трьох основних комплексів: інтерес, обов'язок, самооцінка професійної придатності [4]. Безперечним є той факт, що професія психолога потребує таких властивостей особистості, які забезпечували б успішну взаємодію з людьми. Це, зокрема, емпатія, емоційна зрілість, відсутність невротизації, довільне акцентування уваги на іншій людині. Ці властивості дають змогу розвивати професійну позицію, зорієнтовану на пізнання внутрішнього світу клієнта. До того ж досвідчений фахівець повинен володіти індивідуальним стилем діяльності, який неможливо було б підігнати під якісь загальноприйняті стандарти й профілі [7, с. 215].

Саме через це під час підготовки у ЗВО в студентів-психологів мають бути закладені та сформовані шляхом виховання типові для обраного фаху мотиви та спрямованості з урахуванням їхніх індивідуальних можливостей.

Із цього опису можна виокремити такі структурні елементи мотиваційної сфери особистості студента-психолога, необхідні йому для подальшого фахового становлення: по-перше, усвідомлюваний мотив вибору життєвої справи; по-друге, внутрішня навчальна мотивація та потреба в самоствердженні й самоактуалізації; по-третє, спрямованість на особистість іншого з його проблемами; і, нарешті, по-четверте, наявність широких соціальних мотивів.

З метою вивчення особливостей мотиваційної сфери студентів-майбутніх психологів ми провели дослідження зі студентами першого та випускного курсів, що навчаються за спеціальностями «Психологія» та «Практична психологія». Загальний обсяг вибірки становив 96 осіб, із них 52 – першокурсники, 44 – студенти випускного курсу.

Для досягнення цілей дослідження нами обрано такий діагностичний інструментарій: методика «Конструктивність мотивації», методика вивчення мотивів навчальної діяльності (модифікація А. Реана, В. Якуніна), опитувальник М. Алексеевої, проєктивна малюнокова методика «Мій професійний світ», опитувальник на виявлення провідних мотивів професійної діяльності. Проаналізуємо детальніше отримані результати

за двома методиками із запропонованого діагностичного інструментарію.

За результати методики М. Алексєєвої виявилось, що для студентів першого курсу домінуючими мотивами є мотиви соціальної ідентифікації (36%), комунікативні (29%) та науково-пізнавальні (29%), тоді як для випускників – мотиви самовиховання (53%), науково-пізнавальні (42%) та професійно-практичні (26%) (див. рис. 1).

Домінантним мотивом респондентів першого курсу є мотиви соціальної ідентифікації, тобто усвідомлення групою своїх уявлень, норм, інтересів і проблем. При цьому йдеться вже не про виявлення відповідних ознак ідентифікації, а про їх виникнення, трансформацію та взаємодію в сукупності ідентифікаційних ознак, які притаманні в цьому випадку ролі студента-психолога, визначення індивідуальних якостей особистості майбутнього фахівця й суб'єктивного сприймання ним свого місця в соціальній спільноті.

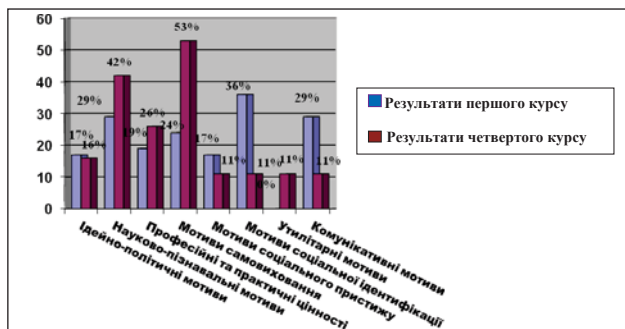

Рис. 1. Співвідношення показників мотивів у студентів – майбутніх психологів

Також досить високими, за результатами цієї методики, виявились показники вмотивованості в комунікації (29%) і соціальному престижі (17%), що разом із прагненням до досягнення соціальної ідентифікації входять до групи широких соціальних мотивів. Ці мотиви здебільшого формуються під впливом оточення. На початковому етапі вони є невід'ємним складником навчальної мотивації. Саме в поєднанні з пізнавальними ці мотиви, на думку Л. Божович, становлять основу «внутрішньої позиції» студентів і їхню готовність до вдосконалення та особистісного зростання.

Деяко іншими є домінуючі мотиви четвертого курсу. Найбільшого відсоткового значення набув показник мотиву самовиховання (53%). Під цим мотивом криється потреба в цілеспрямованій, організованій та активній діяльності, скерованій на усунення негативних і систематичне формування позитивних індивідуально-особистісних рис відповідно до усвідомлених

вимог суспільства, професійної діяльності, а особливо для реалізації власної програми розвитку.

Оскільки самовиховання є соціальним явищем, то можна стверджувати, що людині з переважанням такого мотиву властива здатність реалізувати соціальну потребу стосовно набуття якостей, що сприяють виконанню суспільних функцій. За соціальною функцією самовиховання – специфічний індивідуальний педагогічний процес. Унікальність його в тому, що й суб'єкт, й об'єкт виховання – у тій самій особі. Це зумовлює особливий характер організації, змісту, методики роботи над собою. Попри соціальну зумовленість, самовиховання – глибоко індивідуальне й залежить від ступеня виразності внутрішніх передумов.

Науково-пізнавальні (42%) та професійно-практичні (26%) мотиви гармонійно доповнюють один одного, адже навчальна діяльність студента специфічна за своєю метою, умовами, мотивами, є професійно спрямованою, а поняття мотивації становить сукупність процесів, механізмів, факторів, які продукують виникнення спонукань до цілеспрямованої актуальної або потенційної активності. Високий рівень стійкості й вираженості сили науково-пізнавального мотиву вказують на мінімалізацію потреби в зовнішніх стимулах і максималізацію самостійності особистості. Важливими є й професійні мотиви, що свідчать про вияв бажання досліджуваними особами повністю використовувати свої задатки, здібності та схильності до обраної професії, бути фахівцями й забезпечувати успішність майбутньої професійної діяльності, набуваючи професійних знань відповідно до обраної спеціальності задля становлення себе як висококваліфікованого спеціаліста. Цей комплекс мотивів на цьому етапі становлення студента як фахівця сприяє зростанню ефективності пізнавальної діяльності, є прерогативою успішної професійної діяльності в майбутньому.

У процесі діагностики використано тематичний психомалюнок – методику «Мій професійний світ». Установивши закономірності результатів проективної методики, ми отримали показники, які цілком підтверджують попередні висновки. У студентів першого курсу показники (43%) мотивів професійного становлення більше ніж удвічі перевищують показники (21%) випускного курсу, проте мають неусвідомлений характер. Утрічі сильнішими є мотиви саморозвитку та самоактуалізації в осіб випускних груп (21%), на відміну від початківців (7%). Вираженість мотивів соціальної значущості

майбутньої фахової діяльності знаходиться у співвідношенні 2:3 (I і IV курси, відповідно).

Порівнюючи результати експериментального дослідження, можна констатувати, що спільними для всієї вибірки є мотиви навчальної діяльності (стати висококваліфікованими спеціалістами, набутти глибоких і міцних знань, отримати диплом, забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності й отримати інтелектуальне задоволення), прагнення до співпраці та спрямованість на самоствердження в праці. Це все становить потенційну можливість саморозвитку особистості майбутнього психолога.

Хоча й для студентів-психологів першого курсу характерними є мотиви соціальної ідентифікації, соціальної значущості праці, комунікативні та науково-пізнавальні мотиви, однак професійна мотивація в них поступається у своїй вираженості вмотивованості майбутніх фахівців, що навчаються на четвертому курсі. Що стосується мотивів соціальної спрямованості праці, які є основою в становленні психолога-практика, то у випускників їх прояви покриваються мотивами професійної майстерності й містять у собі вже сформований потенційний ресурс, на відміну від початківців, у яких професійна мотивація наявна, але не містить чітко усвідомлюваної мети. Тобто професійна мотивація першокурсників знаходиться на стадії зародження, тоді як у випускників вона посідає одне з домінуючих місць у сфері мотивації.

Вищенаведені факти дають підставу стверджувати, що становлення студента сучасного вишу як професіонала обумовлює в кінцевому підсумку повноцінність опанування професією на основі психологічної готовності до неї, що включає в себе специфічне сприйняття навколишнього світу й себе в ньому; особливо складне співвіднесення фізіологічного прагнення людини до досягнення професіоналізму та успіхів у майбутній фаховій діяльності, набуття нового досвіду й засвоєння певних когнітивних схем; усвідомлення і прийняття професійних норм і цінностей, особливостей комунікації та стилю спілкування зі соціальним оточенням.

Мотиваційна сфера є динамічнішою порівняно з пізнавальною й інтелектуальною, що має позитивні та негативні сторони. Якщо нею не керувати, то може відбутися втрата дієвості особистості, зниження ступеня мотивації або взагалі її регрес. Зрозуміло, що в студентському віці формування мотивації має стати предметом цілеспрямованої систематичної роботи.

Огляд психологічної літератури та досвід показують, що вибір професії часто здійснюється на основі другорядних, несуттєвих мотивів, а в процесі навчання відбувається втрата професійної спрямованості, редукція професійних ідеалів, послаблюється бажання працювати за спеціальністю, що здобувається. Крім того, професійна мотивація здатна блокуватися специфічними потребами й мотивами, що впливають із самого характеру організації процесу професійної підготовки. Тому доцільним та актуальним є впровадження в навчальну програму студентів тренінгових занять задля підвищення професійної мотивації майбутніх фахівців. Завдяки можливості здійснення самопомоги та взаємодопомоги тренінг сприяє особистісному зростанню його учасників, гармонізації їхніх прагнень, бажань і сенсу власного життя через призму професійного становлення [1].

Виходячи із цих положень, ми розробили корекційну програму «Тренінг розвитку професійної мотивації в майбутніх психологів».

В основу програми тренінгу покладено уявлення про професійну мотивацію як міру суб'єктності майбутніх психологів, яка проявляється у відчутті авторства власного життя, максимальному розкритті власного потенціалу, професійному й особистісному саморозвитку, позитивному ставленню до обраного фаху тощо.

Сутність і специфіка тренінгу розвитку професійної мотивації закладені в змісті програми розвитку з метою формування професійної мотивації студентів-психологів. Основними завданнями тренінгу є навчити самопізнання, самоаналізу, рефлексії та почуття власної самоцінності; сприяти формуванню особистісних і суб'єктних якостей, таких як суб'єктна активність, ініціативність, мотивація, рефлексивність, здатність до цілепокладання тощо; розвинути усвідомлене, емоційно-позитивне ставлення до майбутньої професії; стимулювати розвиток внутрішньої професійної мотивації в студентів.

Щодо структури тренінгової програми, то вона передбачає проведення десяти логічно завершених взаємодоповнюючих занять і перелік основних ресурсів, необхідних для повноцінного проведення експериментального впливу.

Професійна мотивація студентів найбільш активно розвивається на 3–4 курсах навчання, коли поглиблено вивчаються професійно-зорієнтовані дисципліни та відбувається реальне знайомство з роботою психолога й залучення до неї на практиці.

Ще одним фактором стимулювання розвитку професійної мотивації студентів різних профілів, у тому числі й психологів, є усвідомлення реальної можливості працевлаштування за спеціальністю вже на першому курсі. Але разом з тим мало хто зі студентів розуміє, що саме їхня низька професійна мотивація є коренем проблем працевлаштування одразу після закінчення ВНЗ.

Суттєвий відрив змісту навчальних програм від реально затребуваних обов'язків і вимог, що висуває перед майбутніми фахівцями ринок праці; виробнича практика, яка вирізняється своєю незначною ефективністю й короткотривалістю; низький ступінь сформованості професійно-особистісних ресурсів і творчого потенціалу студентської молоді тощо – ось незначний перелік причин, які в результаті їх усвідомлення стимулюють професійну невмотивованість. Саме тому зміст освіти і практика має ставити перед собою пріоритетним завданням забезпечення насамперед професійної вмотивованості, а вже потім професійно значущих знань, умінь і навичок.

С. Єрохін звертає увагу на те, що професійна мотивація – це статичний феномен, який має здатність змінюватись під впливом різних психологічних і соціологічних факторів, вагу впливу яких визначає система ціннісних орієнтацій особистості студента майбутнього фахівця. Тобто розвиток професійної мотивації молодшої людини прямо пропорційно залежить і від міри того, як її власні цінності співвідносяться із цінностями суспільства, з яким вона себе ідентифікує. Сформованість системи цінностей людини співвідноситься із системою цінностей суспільства, до якого вона належить. Творча педагогічна взаємодія, сприяючи конкурентній системі мотивації, здатна формувати адекватні вищенаведені цінності. Викладачам досягнути її можливо, дотримуючись принципів-рекомендацій для ефективної педагогічної взаємодії [4].

Проаналізуємо їх детальніше: принцип екологічності звертає увагу на те, що в роботі зі студентами бажано уникати негативних упереджених ставлень до початку реальної взаємодії; принцип технологічності передбачає знання та опору на позитивний досвід студентів, їхні успіхи й позитивні переживання; принцип ресурсності або комфортності роботи – викладач повинен намагатись більше часу підтримувати студента в комфортному стані, мінімізувати дискомфорт за допомогою сучасних технологій психолого-педагогічного

впливу; принцип конгруентності – збереження цілісності особистості студента, його позитивної самооцінки та позитивних взаємин педагога зі студентом; принцип результативності – освіта повинна бути спрямована на саму людину, її індивідуальний розвиток, забезпечення базових потреб особистості студента (у самоствердженні, у повазі, позитивному ставленні й любові, визнанні та успіху на соціальному рівні, у самовизначенні й самореалізації); принцип оперативності та мобільності – потрібно постійно проводити моніторинг ефективності форм, методів і технологій, вчасно відмовляти від малоефективних і повільно діючих засобів педагогічно-професійного впливу.

Під час навчання у ЗВО неодноразово відбувається корекція професійної мотивації студентів. Для педагогічного управління цим процесом необхідно активізувати професійне самовизначення студентів.

З метою забезпечення стійкої професійної мотивації можна застосувати детальне ознайомлення з майбутньою професійною діяльністю та її суспільною значущістю, із сучасними вимогами, які вона висуває до знань, умінь і якостей особистості фахівця; створення уявлень про модель особистості успішного професіонала з обраного фаху, усвідомлення близьких і перспективних цілей професійного навчання; розвиток позитивної «Я-концепції» та адекватної професійної самооцінки студента; формування ціннісних орієнтацій; вироблення в студентів потреб і вмінь самостійно працювати з різними джерелами інформації, оволодівати інформаційними технологіями й креативно застосовувати знання на практиці; забезпечення умов для самопізнання, самовиховання, самовдосконалення; підтримка пізнавального інтересу й психологічного клімату «допитливості» в студентській групі.

Шляхом реалізації заходів подібного спрямування можуть бути просвітницькі бесіди з елементами інтеракції, відеолекторії, спеціально проведені тренінгові заняття, розробленням яких можуть займатись як психологи вищого навчального закладу, так і викладачі випускової кафедри, які мають відповідну підготовку та досвід.

Під впливом цього в студентів формується життєва перспектива, ототожнення себе з успішним професійним еталоном фахівця, уявлення про себе в майбутньому в ролі відповідального виконавця професійної діяльності тощо.

Висновки з проведеного дослідження. У процесі дослідження ми констатували, що спільними для всієї вибірки обстежуваних є

мотиви стати висококваліфікованими спеціалістами, набутти глибоких і міцних знань, отримати диплом, забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності й отримати інтелектуальне задоволення, сформулювати прагнення до співпраці та спрямованість на самоствердження в праці; мали на меті проаналізувати принципи-рекомендації для викладачів і розробити й апробувати тренінгову програму з метою сприяння розвитку професійної мотивації в студентів-психологів.

Також дійшли висновку, що надзвичайно важливо для майбутніх фахівців-психологів набутти особистісного сенсу майбутньої діяльності з поєднанням розуму, почуттів і волі й установленням позитивного взаємозв'язку між їхніми професійними здібностями та можливостями.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі логічно вбачати в апробації тренінгової програми розвитку професійної мотивації в майбутніх психологів та організації системи психолого-педагогічної підтримки цього процесу задля керування самовизначенням і професійною мотивацією студента й активізації їх.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адамська З.М. Соціально-психологічний тренінг професійно-особистісного самовизначення майбутніх психологів: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. 106 с.
2. Андрійчук І.П. Професійна мотивація у контексті фахової підготовки студентів – майбутніх психологів. Становлення культури життєвого самовизначення сучасної молоді: психологічна теорія і практика: монографія / за ред. Г.К. Радчук. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. С. 264–295.
3. Бугрименко А.Г. Соотношение образа «Я» и внутренней учебной мотивации студентов: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07. Москва, 2007. 24 с.
4. Єрохін С.А., Нікітін Ю.В., Нікітіна І.В. Концепція професійної мотивації студентів як фактор конкурентності на ринку праці. Юридична наука. 2011. № 1. С. 20–27.
5. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. Москва, 1971. 184 с.
6. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О.М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.
7. Савчин М.В., Гавриш З.С. Вступ до спеціальності: Психолог, практичний психолог: навчальний посібник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. 400 с.